

**Technisch verslag bij het onderzoek naar
effecten van langdurige pensionering**

Veldwerk en responsanalyse

MARK ELCHARDUS

ASTRID FAELENS

Met medewerking van Saskia De Groof

Vakgroep Sociologie
Onderzoeksgroep TOR
Vrije Universiteit Brussel

TOR2003/2

Onderzoek gevoerd in het kader van GOA19, een geconcerteerde onderzoeksactie van de onderzoeksgroepen TOR, ONLE en Human Ecology van de VUB.

Woord vooraf

In het kader van een geconcerteerde onderzoeksactie dienden de onderzoeksgroepen TOR, ONLE en Human Ecology, in 1999, samen een project in, met als doel de veranderingen in de organisatie van de levensloop te onderzoeken. Dit project is een uitloper van onder meer het explorerend toekomstgericht onderzoek “De gemobiliseerde samenleving” dat in 1996 werd verricht in opdracht van de Koning Boudewijn Stichting.

Binnen het kader van het onderzoek naar de organisatie van de levensloop werd ervoor geopteerd aan te vangen met de studie van de laatste levensloophase, meer bepaald met de studie naar de effecten van langdurige pensionering op het welzijn, de sociale participatie en de gezondheid. Onderhavig rapport brengt verslag uit over het veldonderzoek en de responsanalyse van die studie.

Onze dank gaat uit naar de (oud)voorzitster van de Vlaamse Federatie voor Socialistische Gepensioneerden en haar opvolgster, Martine Lemonnier en Lieve De Schrijver, voor de medewerking bij het veldwerk. Onze dank gaat natuurlijk ook uit naar al onze enquêteurs die hun best deden om zoveel mogelijk 75-jarigen warm te krijgen voor ons onderzoek.

Een welgemeend woord van dank gaat naar de demografen Sylvie Gadeyne en Patrick Deboosere, onderzoeksgroep Sociaal Onderzoek (VUB), die steeds bereid waren demografische informatie te verstrekken. Dezelfde verdienste komt toe aan de medewerkers van het Nationaal Instituut voor de Statistiek. Ten slotte danken we alle leden van de onderzoeksgroep TOR die ontwerp-vragenlijsten uitpluisden, vragen suggereerden en een handje toestaken bij het (moeilijke) veldwerk.

Inhoud

1	Situering van het onderzoek en opbouw van het technisch verslag	p.5
2	Vragenlijst	p.7
	2.1 Ontwerp	p.7
	2.2 Opbouw	p.7
3	Steekproeftrekking	p.10
	3.1 Voorbereiding	p.10
	3.2 Samenstelling	p.11
4	Enquêteurs	p.12
5	De uitvoering van het veldwerk	p.15
	5.1 De introductiebrief	p.15
	5.2 Contact en vervangprocedure	p.15
	5.3 Temporele spreiding van het veldwerk	p.16
6	Controle en data-invoer	p.16
	6.1 Kwaliteitscontrole van de enquêtes	p.16
	6.2 Kwaliteitscontrole van de enquêteurs	p.17
	6.3 Kwaliteitscontrole van de data-invoer	p.17
7	Respons	p.19

8	Representativiteit en weging	p.23
8.1	De respons volgens socio-demografische kenmerken	p.24
8.1.1	Geslacht	p.24
8.1.2	Opleidingsniveau	p.25
8.1.3	Provincie – regionale spreiding	p.28
8.1.4	Tewerkstellingsgeschiedenis	p.30
8.1.5	Controle van de representativiteit na de drie wegingen	p.31
8.2	Het type woning, de staat van de woning en de omgeving	p.33
9	Bibliografie	p.35

1 Situering van het onderzoek en opbouw van het technisch verslag

Het onderzoek naar de effecten van langdurige pensionering omvat een kwantitatieve studie bij 1456 Vlaamse 75-jarigen. Deze studie is het resultaat van een samenwerking tussen de onderzoeksgroep TOR (vakgroep Sociologie, VUB), de onderzoeksgroep Ontwikkelings- en Levensloopspsychologie (vakgroep Psychologie, VUB) en de Vakgroep Menselijke Ecologie (vakgroep Sociaal Medische wetenschappen VUB) in het kader van een geconcentreerde onderzoeksactie (GOA 19). Het doel van deze geconcentreerde onderzoeksactie is expertise ontwikkelen omtrent de levensloop. De levensloop kent op dit moment een lange periode van vorming, een zeer drukke leeftijd waarbij het gezin en de carrière moet worden uitgebouwd en een zeer lange post-actieve fase. In het kader van dit onderzoek, waarvan het voorliggende document het inleidende technisch verslag vormt, richten we ons op deze laatste levensloophase. We concentreren ons vooral op de effecten van de duur van de pensionering op het welzijn, de gezondheid en de sociale integratie van de ouderen.

Om de effecten van langdurige pensionering te kunnen onderzoeken, bevragen we 1456 Vlaamse 75-jarigen. Op deze manier kunnen we de ouderen die op de reguliere pensioenleeftijd de arbeidsmarkt verlieten, vergelijken met diegenen die in een eerdere fase de arbeidsmarkt verlieten. We kunnen namelijk de 75-jarigen die op 65-jarige leeftijd gestopt zijn met werken en op het moment van de bevraging tien jaar op pensioen zijn, vergelijken met diegenen die eerder uit de arbeidsmarkt stapten en reeds langer ervaring hebben met de post-actieve fase. Aan de hand van deze vergelijking kunnen we nagaan welke invloed de duur van pensionering uitoefent op het welzijn, de gezondheid en de sociale integratie van de Vlaamse 75-jarigen. Daarnaast verzamelen we exhaustieve informatie over de welzijns- en de gezondheidstoestand van de Vlaamse 75-jarigen, hun sociale participatie, hun hobby's, hun copinggedrag, hun welvaartsniveau, hun mediagebruik, alsook de gangbare sociaal-demografische kenmerken.

Aanleiding van het onderzoek naar de effecten van de verlenging van de post-actieve fase was de vaststelling dat deze levensfase zich in beide richtingen uitbreidt. Aan de ene kant worden we geconfronteerd met een zeer vroege pensionering, aan de andere kant met een stijgende levensverwachting. België kent een lange traditie van brugpensioen-regelingen en een lage gemiddelde pensioenleeftijd. De gemiddelde levensverwachting ligt in België rond de 78 jaar. Dit betekent dat wanneer mensen op de leeftijd van 55-58 jaar op pensioen gaan, zij gemiddeld nog minstens één derde van hun leven

in het vooruitzicht hebben. Omdat de levensverwachting op 58 hoger ligt dan 78 en de komende decennia waarschijnlijk nog zal toenemen, kijken de huidige vroeg-gepensioneerden aan tegen een post-actieve periode die ruim meer dan een derde van hun leven zal beslaan. Er rijzen dan ook vragen over de manier waarop mensen omgaan met een dergelijke lange post-actieve fase. We hebben vandaag weinig zicht op de tijdsbesteding, de verwachtingen, de mogelijkheden van de ouderen en de maatschappelijke rollen die zij kunnen vervullen. Het project tracht onder meer volgende vragen te beantwoorden: leidt een lange post-actieve fase tot meer of minder welzijn, een betere of slechtere gezondheid en meer of minder sociale participatie?

Deze onderzoeksvragen zijn in een vragenlijst gegoten. De redenen voor de selectie van de gestelde vragen, alsook de resultaten van de analyses van de antwoorden op de vragen, zullen worden weergegeven in de inhoudelijke deelrapporten. In dit technisch rapport bespreken we het proces van het verwerven van de data waarop de inhoudelijke rapporten gebaseerd worden.

We vangen dit technisch verslag aan met een beschrijving van het ontwerp en de opbouw van de vragenlijst. Hierbij gaan we dieper in op onze keuze voor een face-to-face-enquête en op de grote onderzoeksdomeinen in de vragenlijst. Het daaropvolgende hoofdstuk drie bespreekt de trekking van de steekproef. Niet enkel de samenstelling van de steekproef komt aan bod, we besteden ook aandacht aan de voorbereiding van de trekking en de problemen die daarbij zijn opgedoken. Het vierde hoofdstuk van het technisch rapport gaat dieper in op het werven en de opleiding van de enquêteurs. Vervolgens bespreken we de uitvoering van het veldwerk. De controle van de enquêtes en de data-invoer wordt weergegeven in hoofdstuk 6. In hoofdstuk 7 bekijken we de responsrate aan de hand van de gegevens op de contactbladen. In het laatste hoofdstuk onderzoeken we tenslotte de representativiteit en berekenen we de wegingscoëfficiënten.

2 Vragenlijst

2.1 Ontwerp vragenlijst

De dataverzameling gebeurde door middel van een “face-to-face”-interview. Er zijn een aantal voordelen verbonden aan deze manier van enquêteren ten opzichte van het verzamelen van data door middel van een postenquête. Aan de hand van een face-to-face-enquête kan men de respondent uitgebreider bevragen. Bovendien verhoogt de aanwezigheid van de enquêteur de kans dat de vraag wordt verstaan zoals ze wordt bedoeld door de onderzoeker. Ten slotte is de respons bij een face-to-face-enquête doorgaans hoger dan de respons bij een postenquête. Aan de andere kant is deze vorm van enquêteren veel duurder dan het verzamelen van gegevens via een postenquête en verhoogt de aanwezigheid van een interviewer de kansen op sociaal wenselijke antwoorden. Daarenboven steunt een face-to-face enquête, terwille van de kostprijs, niet op een louter toevallige steekproef. Bij de keuze tussen een postenquête en een face-to-face-enquête waren we echter genoodzaakt rekening te houden met de leeftijd van onze respondenten. De leeftijd van de respondenten en de omvang van de vragenlijst deden ons kiezen voor een face-to-face-enquête.

Eenmaal die keuze was gemaakt, werd ook de opmaak van de vragenlijst daarop afgesteld. Er werd specifiek aandacht besteed aan de vormgeving van de vragenlijst. We hebben getracht de lay-out zo aantrekkelijk mogelijk te maken door de vragenlijst in de vorm van een boekje te drukken. Bovendien werden de doorverwijzingen dik in de verf gezet en werd het einde van elke vraag gemarkeerd door een vette lijn. Er werd ook geopteerd om te werken met antwoordkaarten om het afnemen van de enquête zo vlot mogelijk te laten verlopen. Bij de opmaak van de enquête werd ook heel wat aandacht besteed aan de duidelijkheid en de verstaanbaarheid van de vragen (zie verder). Er werd ook rekening gehouden met de mening van de enquêteurs bij het opmaken van de enquête (zie hoofdstuk 4). Op deze manier ontwikkelden we een vragenlijst die hanteerbaar bleek bij 75-jarige respondenten en die de kans maximaliseerde dat alle interviewers de vragen op dezelfde manier stelden.

2.2 Opbouw vragenlijst

Op basis van een literatuuronderzoek werd een analyseschema opgesteld. Dit schema diende als leidraad voor het opstellen van de vragenlijst. Over de

literatuurstudie en de opbouw van het analyseschema zal in de inhoudelijke deelrapporten worden gerapporteerd. Voor de vragenlijst werden zowel vragen gezocht die gebruikt worden in sociologisch onderzoek, als in gerontologisch en geneeskundig onderzoek. Er werden ook een aantal nieuwe onderzoeksvragen en nieuwe indicatoren ontwikkeld. Om deze nieuwe meetinstrumenten te toetsen werd een testenquête opgesteld die gekoppeld werd aan de opleiding van de enquêteurs. Deze testenquête leverde enkele nuttige gegevens op in verband met de moeilijkheidsgraad en verstaanbaarheid van sommige vragen. Op basis van de pre-toetsen van de vragenlijst en in overleg met de onderzoeksgroepen werden de verdere versies van de vragenlijst bediscussieerd en werd de vragenlijst substantieel ingekort en vereenvoudigd.

In de uiteindelijke vragenlijst zijn zeven grote onderdelen te onderscheiden. Ten eerste wordt het welzijn van de gepensioneerde bevestigd. Dit aspect wordt onderzocht aan de hand van een subjectieve welzijnsschaal (ACSA (Anamnestic Comparative Self Assessment)). De ACSA is een schaal om levenskwaliteit te meten, waarbij de respondent zelf zijn referentiepunten bepaalt (Bernheim 1999). Daarnaast gebruiken we de LSI (Life Satisfaction Index) die werd ontwikkeld om het psychologisch welzijn te meten van oudere mensen (Neugarten 1961). We gebruiken ook de onveiligheidsschaal en een schaal die het toekomstperspectief (Elchardus 2000) meet om een aspect van welzijn te meten, alsook de anomie- (Billiet, Carton & Huys 1990) en een eenzaamheidsschaal (de Jong Gierveld 1999). In onze survey hebben wij ook de MOS (Medical Outcomes Study) opgenomen die ontwikkeld werd om de algemene gezondheidstoestand te meten van de respondent (Kempen 1992).

Ten tweede zijn we geïnteresseerd in de manier waarop ouderen problemen aanpakken. Dit aspect meten we aan de hand van een ingekorte versie van de UCL (Utrechtse Coping List) (Schreurs, Van de Willige, Tellegen et al. 1988).

Om een derde onderdeel, sociale integratie, te bevestigen, gebruiken we vragen die peilen naar de participatie in het verenigingsleven, in het vrijwilligerswerk en in het primaire netwerk. We zijn ook geïnteresseerd in de levensbeschouwing, het mediagebruik en de tijdsstructuur van onze respondenten. Rond deze thema's heeft de onderzoeksgroep TOR een ruime ervaring, zie onder andere de studie over het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen (Elchardus et al. 2000).

Ten vierde meten we de welvaartssituatie van de respondent.

Aangezien ons hoofddoel het bestuderen van de effecten van de duur van de pensionering is, kunnen vragen over de pensionering niet ontbreken. We vragen niet enkel het tijdstip van de pensionering, maar ook de motivatie (bij vroegtijdig verlaten van de arbeidsmarkt). We gaan ook uitgebreid in op het tewerkstellingsverleden.

Vervolgens vragen we ook of er zich stresserende levensgebeurtenissen hebben voorgedaan in het jaar voor de pensionering.

Ten slotte zijn we geïnteresseerd in een aantal achtergrondvariabelen zoals het onderwijsniveau, de participatie tijdens de jeugd,...

3 Steekproeftrekking

3.1 Voorbereiding

Bij de voorbereiding van de steekproeftrekking diende rekening te worden gehouden met het wettelijk kader dat stringente beperkingen oplegt ten aanzien van het gebruik van databestanden. Voor het bekomen van een representatieve steekproef van de onderzoekspopulatie deden we beroep op de gegevens van het Rijksregister der natuurlijke personen. De omslachtige procedure werd gestart op 1 februari 2001. Op die datum werd een eerste aanvraag gericht aan de Minister van Binnenlandse Zaken en de Minister van Wetenschapsbeleid. Op 7 mei 2001 erkende de Minister van Wetenschapsbeleid dit onderzoeksproject als van wetenschappelijk belang. Op 15 juni 2001 ontvingen we het KB waarbij aan de VUB mededeling van informatiegegevens uit het Rijksregister van de natuurlijke personen wordt verleend in het kader van het onderzoek naar de effecten van langdurige pensionering op het welzijn, de gezondheid, en de maatschappelijke integratie bij de inwoners van het Vlaamse Gewest. Op 18 juni 2001 werd een brief verstuurd naar het Ministerie van Binnenlandse Zaken voor positief advies betreffende bovenstaande. Daarna werd het dossier actief opgevolgd. Er werd zeer regelmatig getelefoneerd naar het Ministerie van Binnenlandse Zaken, maar er werd geen vooruitgang geboekt tussen 18 juni en november 2001. Tien maanden na het opstarten van de procedure en ondanks een zeer actieve opvolging van het dossier beschikten we nog steeds niet over de steekproef. Een dergelijke termijn maakt sociaal-wetenschappelijk onderzoek nagenoeg onmogelijk. Daarom werd gekozen voor een alternatieve procedure. Na een erkenning van het onderzoek als relevant voor de beleidsdomeinen van de Vlaamse Gemeenschap werd via de administratie Planning en Statistiek een steekproeftrekking aangevraagd. Deze procedure verliep strikt volgens de regels maar tevens zeer vlot en de steekproef werd ons geleverd in december 2001 (op magnetische band).

3.2 Samenstelling

De beoogde populatie van het GOA-onderzoek omvat de 75-jarige inwoners van het Vlaams Gewest. De steekproef werd getrokken op het Rijksregister, een ambtelijke gegevensbank voor bevolkingsgegevens. Er werd gebruik gemaakt van een geblokte steekproef. De optie voor een tweestapssteekproef hangt samen met de geografische spreiding van de onderzoekspopulatie en de keuze voor een face-to-face enquête. Een bloksteekproef beperkt het aantal gemeenten waarin interviews moeten worden afgenomen en is

daardoor aanzienlijk goedkoper en gemakkelijker te organiseren dan een louter toevallige steekproef. Toch benadert een dergelijke steekproef de veralgemeenbaarheid van een echte toevalssteekproef. Bloksteekproeven zijn opgebouwd uit primaire eenheden (in ons geval groepen of clusters van individuen uit dezelfde gemeente), die de secundaire eenheden omvatten (individuen). De primaire eenheden worden eerst getrokken, op zo'n manier dat de kans van een cluster uit een bepaalde gemeente om in de steekproef te worden opgenomen, proportioneel is aan het aandeel van deze gemeente in de onderzoeksbevolking. We kozen een clusteromvang van 15 personen. In het totaal werd gebruik gemaakt van 69 steekproefpunten of primaire eenheden (i.e. gemeenten). De steekproef die werd geleverd door het Rijksregister was een lijst van 8485 75-jarigen. In een aantal van de 69 gekozen gemeenten kon het Rijksregister niet het gevraagde aantal 75-jarigen doorgeven omdat er niet voldoende 75-jarigen woonden, waardoor we niet het vooropgestelde aantal van 9000 75-jarigen bekwamen.

Uit de pool van 8485 75-jarigen werden eerst op toevallige wijze 1500 personen getrokken. Daarna werden voor deze 1500 personen zo goed mogelijke vervangadressen gezocht (matching op basis van geslacht, straat en postcode). Deze procedure werd dan nog 4 maal herhaald zodat we uiteindelijk een lijst verkregen van 1500 personen met telkens 5 vervangadressen. Bij de uiteindelijke lijst waren er een aantal adressen waarvoor slechts drie of vier vervangadressen werden gevonden

4 Enquêteurs

Omdat we, gezien de bijzondere doelgroep, een zeer sterke controle op het veldwerk wilden uitoefenen, kozen we er voor om zelf enquêteurs te zoeken, op te leiden en te begeleiden.

We opteerden bewust om te werken met oudere enquêteurs om de leeftijds kloof tussen de respondenten en de enquêteurs zo klein mogelijk te houden en op die manier de vertrouwensband te vergemakkelijken.

De gepensioneerde vrijwilligers werden gerekruteerd via de Vlaamse Federatie voor Socialistische Gepensioneerden (VFSG). We kozen voor deze seniorenvereniging als samenwerkingspartner omdat deze vereniging zich specifiek richt op ouderen en een goede spreiding kent over de verschillende provincies.

Er werd een afdalende motivatiestrategie gehanteerd. Eerst werd de voorzitter van de vereniging aangesproken, die vervolgens de provinciaal verantwoordelijken motiveerde voor het project. Deze provinciaal verantwoordelijken werden op hun beurt, door ons, ingelicht over de praktische en theoretische invulling van het onderzoeksproject. De vergaderingen met de provinciaal verantwoordelijken hadden plaats midden juni 2001. De provinciaal verantwoordelijken werden verzocht op zoek te gaan naar sleutelfiguren, verspreid over de verschillende deelregio's van hun provincie. Deze sleutelfiguren werden op hun beurt, in juli en augustus 2001, ingelicht over het belang van het onderzoek en de praktische afhandeling ervan en werden verzocht geïnteresseerde vrijwilligers te traceren. Ten slotte werden de vrijwilligers bijeen geroepen. De opleidingsdagen werden georganiseerd in het najaar van 2001. De kandidaat-enquêteurs ontvingen, naast de lessen, ook een bundel met een uitvoerige uitleg van de procedure en met algemene informatie over het afnemen van een enquête.

De vrijwilligers werd gevraagd, voordat zij zich engageerden als enquêteur, een vragenlijst af te nemen bij een kennis tussen de 70 en de 80 jaar. Aan de enquêteurs werd gevraagd om opmerkingen te noteren bij de vragen die moeilijkheden opleverden. Naast de formulering van de vragen, werd aan de respondenten gevraagd zeer nauwkeurig de invultijd bij te houden. Voor het invullen van de vragenlijst werd gestreefd naar 50 minuten. Deze procedure liet een oordeel van de enquêteurs toe en leverde tevens een aantal verbeteringen van de vragenlijst op. Met de opmerkingen van de kandidaat-enquêteurs werd rekening gehouden bij het opstellen van de definitieve vragenlijst.

Het was de bedoeling een 200-tal enquêteurs op te leiden. Het bleek echter niet haalbaar, via de VFSG, dit aantal mensen te werven. We werkten uiteindelijk met een 80-tal vrijwilligers.

Vanaf begin januari 2002 werden de adressen van de respondenten uitgedeeld aan de vrijwilligers. Na de eerste vergadering, waarbij elke vrijwilliger 4 adressen meekreeg, werden de enquêteurs zo snel mogelijk terug samen geroepen om eventuele moeilijkheden te overlopen en bijkomende enquêtes uit te delen. Elke federatie werd minstens vier maal bezocht in het kader van het uitdelen en ophalen van de enquêtes en het bespreken van problemen. Er werden op deze manier 718 enquêtes ingezameld. Er werkten 81 enquêteurs mee via de Vlaamse Federatie van Socialistische Gepensioneerden. Gemiddeld namen deze enquêteurs elk 8.8 enquêtes af. 41% van de enquêteurs nam minder dan 5 enquêtes af.

Na het opstarten van het netwerk van senioren-interviewers was meteen duidelijk dat deze een te kleine groep vormden. Een poging om een gelijkaardige seniorenwerking op te zetten met een andere seniorenvereniging lukte binnen het geldende tijdsbestek niet. Zoals reeds vermeld werd in eerste instantie bewust gekozen om te werken met oudere enquêteurs. Enerzijds om de leeftijds kloof tussen de enquêteur en de respondent zo klein mogelijk te houden zodat de respondent zich niet bedreigd hoefde te voelen. Een leeftijdgenoot schept meer vertrouwen bij de geïnterviewde ouderen, waardoor ze zich beter op hun gemak voelen en meer zullen praten. Anderzijds kozen we om met oudere enquêteurs te werken vanuit de overtuiging dat de actieve participatie van ouderen aan een onderzoek over ouderen een meerwaarde oplevert voor de betrokken oudere enquêteur.

Voor de meeste oudere enquêteurs was het een positieve ervaring, terwijl slechts enkelen onder hen vooraf ervaring hadden met enquêteren. Velen waren verrast dat er onder de 75-jarigen nog zo actieve mensen waren, bij hen werd het beeld van de oudsten bijgesteld. Anderen werden getroffen door de eenzaamheid bij sommige 75-jarigen en beloofden achteraf nog eens langs te gaan, sommigen verrichtten na het interview ook kleine boodschappen voor hun respondenten. Het werken met deze enquêteurs was zeker een verrijkende ervaring voor de beide partijen, maar voor het welslagen van ons onderzoek waren we genoodzaakt beroep te doen op supplementaire enquêteurs. Daarom werd het leeftijdscriterium van de enquêteurs versoepeld en werven we via een algemene advertentie ervaren enquêteurs aan. De 70 enquêteurs die zich aandienden op 28 maart 2002 kregen een intensieve opleiding. Deze opleiding bestond uit een algemene situering van het onderzoek, het bespreken van de procedure, de taken van de enquêteur en een test. Deze test bestond er in dat ze van elkaar een stuk van de vragenlijst afnamen. Deze test diende om hen wegwijs te maken in het systeem van doorverwijzingen, hen vertrouwd te maken met de antwoordkaarten en onze manier van vragen stellen. Ze kregen ook een fictief contactblad om gezamenlijk in te vullen. Tijdens de middagpauze werden de testbladen nagekeken en werd beslist of de kandidaten in aanmerking kwamen om enquêtes af te nemen. In de namiddag werden de enquêtes uitgedeeld. Ook bij deze groep was het de bedoeling dat ze startten met een

klein aantal enquêtes. Na een tweetal weken volgden er provinciale contactdagen waarop deze enquêtes werden nagekeken, problemen besproken, verdere instructies gegeven en eventueel nieuwe adressen uitgedeeld. De 67 supplementaire enquêteurs namen in het totaal 742 enquêtes af, gemiddeld 11,1 enquêtes per persoon. 31% van deze enquêteurs nam minder dan 5 enquêtes af. Uiteindelijk werd het veldwerk afgesloten midden augustus en verzamelden we in totaal 1460 bruikbare enquêtes.

Ideaaltypisch zou de rol van de interviewers er moeten in bestaan om op te treden als neutrale tussenpersonen tussen de onderzoekers en toevallig gekozen respondenten die een antwoord kunnen en willen verschaffen op een geheel van onderzoeksvragen. Uit onderzoek blijkt dat kenmerken van de interviewer wel een effect kunnen uitoefenen op de respons en op de datakwaliteit (Carton 1999). Uit een onderzoek van Reinecke (1993) bleek dat onder andere de leeftijd van de interviewer, in een onderzoek naar houdingen en contacten met migranten in Duitsland, een significant effect had op de antwoorden van de respondenten. Om mogelijke interviewervariantie te bepalen is een grondig onderzoek nodig waarbij de relatie tussen de respondentkenmerken, de interviewerskenmerken, de respons en de datakwaliteit onderzocht wordt. Dit zou ons, in het kader van dit technisch verslag te ver leiden, maar zal uitgespit worden in een apart deelrapport. Het is in het kader van dit technisch rapport wel interessant om de twee netwerken te vergelijken wat betreft de respons. Bij de vergelijking zien we dat de supplementaire enquêteurs met significant meer weigeringen te kampen hadden dan het seniorennetwerk. De supplementaire enquêteurs hadden ook significant vaker af te rekenen met een taalbarrière waardoor de enquête niet kon afgenomen worden bij de geselecteerde respondent. Bovendien gaven de supplementaire enquêteurs ook significant vaker het niet thuis vinden van de respondent op als reden voor niet medewerking. Deze bevindingen lijken onze initiële keuze voor oudere interviewers te rechtvaardigen. Een kanttekening is hier echter wel op zijn plaats. In de geselecteerde gemeenten in Vlaams Brabant kampten we met een tekort aan enquêteurs in het seniorennetwerk, deze gemeenten werden dus voornamelijk bevraagd door supplementaire enquêteurs waardoor zij vaker te kampen hadden met een taalbarrière. Het hoger aantal weigeringen zou echter wel kunnen te maken hebben met de interviewerkenmerken, het seniorennetwerk scoort hier waarschijnlijk beter door het beter aansluiten bij de leefwereld van de respondent. Bij de enquêteurs in het seniorennetwerk is er een kleinere leeftijds kloof tussen de interviewer en de respondent. Het vaker niet thuis vinden van de respondenten lijkt eerder te wijzen op een lagere motivatie van de supplementaire enquêteurs.

5 De uitvoering van het veldwerk

Tussen steekproefdesign en werkelijk gerealiseerde steekproef staan respondenten die niet kunnen of willen meewerken aan het onderzoek. Om

het aantal respondenten dat niet wil meewerken zo laag mogelijk te houden werd een uniforme contactprocedure ontwikkeld en gevolgd.

5.1 De introductiebrief

Om de respondent te informeren over het nakend bezoek van de enquêteur werd een introductiebrief voorzien (zie bijlage 3). De introductiebrief omschrijft de reden van het onderzoek, bevat gegevens betreffende de opdrachtgever, de onderzoeksinstelling en de manier waarop de respondent geselecteerd werd. Deze introductiebrief werd door de enquêteur zelf verstuurd, enkele dagen voordat men van plan was om langs te gaan bij de respondent. Het is niet aangewezen om de introductiebrieven centraal te versturen daar de interviewperiode doorgaans over verscheidene maanden loopt.

Dergelijke brief verhoogt doorgaans de respons (Carton 1999). In deze brief wordt het anonieme en wetenschappelijke karakter van het onderzoek onderstreept en staat de naam van de enquêteur die zal langskomen vermeld. Bij de eerste contactname kunnen enquêteurs naar deze introductiebrief verwijzen, waardoor de eerste contactname meer kans heeft om soepel te verlopen. Verschillende enquêteurs benadrukten de impact van de introductiebrief als drempelverlagende factor.

5.2 Contact en vervangprocedure

De enquêteurs gingen, een aantal dagen na het versturen van de brief, ter plaatse om de respondent te interviewen.

De enquêteurs beschikten over een legitimatiebewijs waarop hun naam en een geldigheidsdatum stond vermeld. Bij het aanbellen bij de respondent presenteerden zij hun legitimatiebewijs en verwezen ze naar de introductiebrief.

Bij afwezigheid van de respondent moest tot tweemaal toe terug contact opgenomen worden met de respondent, op een ander uur en andere dag dan de voorgaande bezoeken. Indien het interview bij de eerste contactname niet kon afgenomen worden, maakte men indien mogelijk een afspraak.

Indien men na drie correcte contactpogingen er niet in slaagde de respondent te contacteren, ging men over tot een vervangadres. Er moest ook overgegaan worden naar een volgend adres na een weigering, een overlijden of een onoverkomelijk taalprobleem. De vervangprocedure werd ook ingezet in het geval dat het adres onjuist bleek te zijn.

Het hele proces van contactnames werd geregistreerd op contactbladen (zie bijlage 4).

5.3 De temporele spreiding van het veldwerk

De periode waarin een onderzoek wordt afgenomen heeft een mogelijke weerslag op de onderzoeksresultaten. De enquêtes werden afgenomen tussen 7 januari 2002 en 15 augustus 2002.

Het veldwerk werd gespreid over een tamelijk lange periode, wat oorspronkelijk niet de bedoeling was. Deze vertraging was te wijten aan de moeilijkheden bij het vinden van voldoende enquêteurs, alsook de tijd nodig om de aanvankelijk weigerachtige respondenten te overtuigen.

6 Controle en data-invoer

De volgende stap in het onderzoek, na het verzamelen van de enquêtes, omhelst de controle op de kwaliteit van de ingevulde vragenlijsten en het inpassen van de gegevens.

De controle gebeurt in 3 stappen. Ten eerste worden de binnengekomen enquêtes stuk voor stuk op volledigheid en consistentie gecontroleerd. Ten tweede worden de enquêteurs gecontroleerd. Ten slotte worden de ingeponste data gecontroleerd.

6.1 Kwaliteitscontrole van de enquêtes

Alle gerealiseerde dossiers werden door de vorser aan een eerste nazicht onderworpen. Dit eerste nazicht hield een controle in van:

- het respecteren van de contactprocedure (nazicht contactbladen)
- het respecteren van filters en doorverwijzingen
- de volledigheid van de enquête
- de consistentie van bepaalde antwoorden

Wanneer er kleine fouten ontdekt werden, werd dit gesignaleerd aan de enquêteur. Meestal konden kleine gebreken via een gesprek met de enquêteur worden verholpen.

Bij ernstige gebreken volgde er een extra controle. Dit houdt in dat al de reeds gerealiseerde dossiers van de enquêteur nogmaals nagekeken worden. Bovendien wordt er een controle uitgevoerd naar de echtheid van het interview, door de respondent te controleren. Deze extra-controle werd uitgevoerd bij 4 enquêteurs, waarvan 1 enquêteur van het seniorennetwerk. Twee respondenten van eenzelfde enquêteur (uit het supplementaire netwerk) konden zich niet meer herinneren dat er een aantal weken geleden iemand langs geweest was om een enquête af te nemen, maar we konden uit het telefoongesprek niet afleiden of dit te wijten was aan bewuste misleiding door de enquêteur of door de vergeetachtigheid van de respondent. Deze

respondenten werden geschrapt uit de data-file, alsook de overige enquêtes die werden afgenomen door deze enquêteur (in totaal 4 dossiers).

Bij twee enquêtes stemde de respondent toe mee te werken aan het interview, maar bleek tijdens het interview dat de persoon dementerend was. Deze enquêtes werden vervangen. Eén respondent stond er op de enquête zonder aanwezigheid van de enquêteur in te vullen, deze enquête werd ons bezorgd door de respondent maar bleek onvolledig te zijn en werd vervangen. Eén respondent die instemde met het interview bleek een hersenbloeding achter de rug te hebben en was niet in staat om op de meerderheid van de vragen te antwoorden, ook voor deze respondent werd een vervanging gezocht.

6.2 Kwaliteitscontrole van de enquêteurs

De betrouwbaarheid van de onderzoeksgegevens hangt in grote mate af van de kwaliteit van het werk dat de enquêteurs hebben geleverd. De controle van de enquêteurs is dan ook zeer belangrijk. Bij een toevallige steekproef van 10.1% van de dossiers (147 dossiers) werd een telefonische controle uitgevoerd. Bij de selectie van de enquêtes werd er op toegezien dat er van elke enquêteur minstens één respondent werd gecontacteerd. De enquêteurs wisten op voorhand niet hoe de controle precies verliep.

Bij het controlegesprek werd aan de respondent onder meer gevraagd of de enquêteur langsgesproken was, hoe lang het interview duurde en werden een aantal vragen uit de vragenlijst nogmaals telefonisch gesteld.

Er werden aan de hand van deze controleprocedure geen onregelmatigheden gevonden.

De controles van de enquêtes werden uitgevoerd door de onderzoekers. Na de controles werden de contactbladen gescheiden van de ingevulde enquêtes. Op die manier wordt de anonimiteit van de respondent niet bedreigd bij de verwerking van de data.

6.3 Kwaliteitscontrole van de data-invoer

Het inonsen van de enquêtes gebeurde extern. Er werd gekozen om de enquêtes enkel in te onsen gezien de kleine foutenmarge van het inonsbureau in het verleden.

Na het inonsen werd het databestand gekuist. Daarbij werd bijzondere aandacht besteed aan afwijkingen bij de frequentieverdelingen. Er werd nagekeken of de antwoordmogelijkheden binnen ‘range’ lagen. Wanneer er een onmogelijke waarde opdook in de frequentietabellen werd aan de hand van de datafile het betreffende dossier geïdentificeerd. Het dossier werd

opgezocht en de vraag die de onmogelijke waarde opleverde werd nagekeken. Wanneer een bepaald dossier meermaals een onmogelijke waarde opleverde werd het ganse dossier gecontroleerd op inponsfouten.

Na het controleren van de frequentietabellen werden er kruistabellen opgevraagd zodat we onmogelijke combinaties konden opsporen. Wanneer er onmogelijke (of zeer onwaarschijnlijke) combinaties opdoken werd aan de hand van datafile het betreffende dossier geïdentificeerd en nagekeken.

De vraag in verband met het voorvallen van belangrijke gebeurtenissen in het jaar voorafgaand aan de pensionering (v40) was een open vraag en werd via de logboekmethode geregistreerd (65 verschillende antwoorden werden gegeven).

7 Respons

Bij het opstellen van de vragenlijst, het opleiden van de enquêteurs en het uitwerken van de contactprocedure hebben we steeds het maximaliseren van de respons vooropgesteld. Non-respons is immers vaak systematisch. Het zijn bepaalde groepen in de maatschappij die niet wensen mee te werken aan de bevraging. Een systematische non-respons kan de representativiteit van de onderzoeksgegevens aantasten. In dit onderzoek bij 75-jarigen werd het risico op non-respons groot geacht, gegeven de leeftijd van de respondenten.

We bekijken de respons-rate aan de hand van de gegevens die de enquêteur noteerde op het contactblad.

De enquêteur werd gevraagd om, telkens wanneer een respondent niet deelnam aan het onderzoek, te noteren wat de reden hiervoor was. Er werd een lijst meegegeven met mogelijke redenen van niet-deelname. Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen twee categorieën. Bij de eerste categorie, waarbij er contact geweest is met de respondent of een huisgenoot, werden volgende mogelijkheden aangereikt:

- 1) onmiddellijk een interview afgenomen
- 2) afspraak gemaakt
- 3) overleden
- 4) respondent is verhuisd
- 5) taalbarrière
- 6) ziek, gehandicapt, dement
- 7) vakantie (tijdelijk afwezig)
- 8) thuis, maar niet echt in de gelegenheid
- 9) weigering
- 10) andere

In de tweede categorie, waarbij de interviewer geen contact heeft gehad met de respondent of met een huisgenoot, werd een onderscheid gemaakt tussen:

- 1) niet thuis
- 2) wel thuis, maar niet opengedaan
- 3) adres onvindbaar/ onbestaand/ onbekend
- 4) de respondent woont niet op opgegeven adres
- 5) Andere

De respons werd berekend op basis van het aantal gerealiseerde enquêtes ten opzichte van het totaal aantal gecontacteerde personen (of gebruikte adressen).

In het totaal werden 2423 adressen gecontacteerd waarvan 1460 (60 %) met positief resultaat¹. In tabel 2 geven we een overzicht van de aard van de totale non-respons. In deze tabel zien we dat 60% van de gecontacteerde respondenten meewerkte aan de enquête. 40% van de gecontacteerde respondenten nam niet deel aan het onderzoek.

Tabel 2: Aard van de non-respons

Gebruikte adressen		
Contact met de respondent		
Gerealiseerd	1460	60 %
Overleden	26	1 %
Verhuisd	14	0.6 %
Taalbarrière	31	1.3 %
Ziek	138	5.7 %
Vakantie	49	2 %
Thuis, niet in de gelegenheid	10	0.4 %
Weigering	537	22.2 %
Andere	4	0.2 %
Geen contact		
Niet thuis ²	118	4.9 %
Thuis, niet opengedaan	5	0.2 %
Adres onvindbaar	19	0.8 %
Respondent woont niet op opgegeven adres	12	0.5 %
Andere	0	0 %
Totaal	2423	100%

Wanneer we rekening houden met ‘overlijdens’, ‘verhuizingen’, ‘taalbarrières’, ‘ziekte’, ‘adressen onvindbaar’ en ‘respondenten wonen niet op opgegeven adres’ (in het totaal 240 personen), en deze manieren van non-respons

¹ Van deze 1460 meewerkende respondenten bleken er 4 niet in 1927 geboren te zijn (2 waren in 1921 geboren, 1 in 1924 en 1 in 1925). De dossiers van deze respondenten werden in de uiteindelijke databank verwijderd. Dit maakt dat we dus over een databank beschikken, bestaande uit 1456 75-jarige respondenten.

² “Niet thuis” houdt in dat de enquêteur drie maal is langsgegaan, op verschillende tijdstippen en op verschillende dagen en dat de respondent drie maal afwezig was

beschouwen als niet behorend tot de onderzoeksbevolking, bedraagt de respons 67% (1460 / 2423 – 240).

Wanneer we echter rekening houden met het feit dat de categorie ziekte ook een aantal verborgen weigeringen kan omvatten, en de responsrate op deze manier berekenen (de categorie ‘ziekte’ dus als een vorm van weigering beschouwen), komen we aan een responsrate van 63 % (1460 / 2423 – 102). Dit is evenwel een zeer strenge berekening aangezien het bij deze specifieke onderzoekspopulatie zeer waarschijnlijk is dat een aantal respondenten te ziek zijn om mee te werken. Gegeven de onderzoeksbevolking, kunnen we spreken van een bevredigende responsrate.

Deze specifieke onderzoekspopulatie brengt ook een aantal specifieke aandachtspunten met zich mee waarmee rekening kan gehouden worden bij volgend onderzoek. We kregen bijvoorbeeld van verschillende sociale diensten vragen in verband met het opzet van het onderzoek. De enquêteurs meldden ons ook dat in rusthuizen de toegang tot de respondent bemoeilijkt werd door het personeel. In een aantal gevallen geraakte de enquêteur niet voorbij de receptie waar het personeel verkondigde dat voor dergelijke zaken de toestemming van de directie vereist was. Om hoeveel gevallen het precies gaat, is niet bekend aangezien deze gevallen ondergebracht zijn in de ruime categorie weigeringen. Bij volgend onderzoek is het misschien wenselijk informatie over het onderzoek niet enkel bekend te maken aan de respondent (via de introductiebrief) maar ook aan de sociale diensten en rusthuizen van de steekproefgemeentes.

8 Representativiteit en weging

Hoewel de responsrate bevredigend is, zeker als men rekening houdt met de aard van de onderzoeksbevolking, moeten we ons toch afvragen of de uitval selectief is. Is er, met andere woorden, een systematiek te onderkennen in de uitval? De onder- of oververtegenwoordiging van bepaalde bevolkingscategorieën bepaalt de representativiteit van de steekproef of de veralgemeenbaarheid van de resultaten. De representativiteit van de bevroegde steekproef wordt nagegaan aan de hand van de responsanalyse. Dit gebeurt op twee manieren. Ten eerste vergelijken we onze steekproef met gekende en betrouwbare gegevens van het deel van de totale bevolking die onze doelgroep vormde. In 8.1 worden de onderzoeksgegevens vergeleken met de volledige populatie van het geboortjaar 1927 in Vlaanderen. Dit is een rechtstreekse toets voor de representativiteit van de onderzoeksgegevens.

Ten tweede analyseren we de gegevens op de contactbladen. Er werd aan de interviewers gevraagd om bij het bezoek aan de respondent drie vragen te beantwoorden over de soort en de staat van de woning van de respondent, ongeacht of deze persoon al dan niet wilde meewerken. Op deze manier kunnen we nagaan of de non-respons afhankelijk is van de aard of de staat van de woning. Deze laatste kunnen gelden als indicaties van onder meer de sociaal-economische status van de respondent. De deelname of weigeringskansen van de bewoners van bepaalde woningtypes, zegt ons dus onrechtstreeks iets over de onder- of oververtegenwoordiging van bepaalde groepen in de onderzoeksgegevens. De resultaten van deze contactgegevens worden toegelicht onder 8.2.

8.1 De representativiteit van de steekproef volgens socio-demografische kenmerken en de weging volgens socio-demografische kenmerken

De beste manier om uitsluitel te krijgen over de kwaliteit van de steekproefsamenstelling en de kwaliteit van de onderzoeksgegevens, is het vergelijken van gekende kenmerken van de onderzoeksbevolking (onze respondenten) met bevolkingskenmerken (kenmerken van de Vlaamse 75-jarigen). Bevolkingsgegevens kennen we enkel voor een aantal socio-demografische kenmerken.

8.1.1 Geslacht

In tabel 3 vergelijken we onze steekproef met de Rijksregistergegevens van 2001 voor geslacht. De steekproef van ons onderzoek bestaat uit 54.7% vrouwen en 45.3% mannen. In 2001 bestond de populatie van het geboortjaar 1927 uit 56.9% vrouwen en 43.1% mannen.

Tabel 3: opdeling naar geslacht

	Geboortjaar 1927	Bevraagde steekproef	Significantie T-toets
Vrouw	28.263 (56.9 %)	796 (54.7%)	ns
Man	21.377 (43.1 %)	660 (45.3 %)	ns
	49.640 (100%)	1456 (100 %)	

Significantie: ** $p < 0.01$ ns=niet significant

Uit tabel 3 blijkt dat de verdeling van onze steekproef naar geslacht niet significant afwijkt van de volledige populatie van het geboortjaar 1927. Getuige daarvan is de significantietest. Als de test significant is dan wil dat zeggen dat onze steekproef de totale populatie niet goed schat. De t-test meet de waarschijnlijkheid dat de steekproef een interval oplevert dat afwijkt van de populatieparameter. De afwijking van onze verdeling naar geslacht is verwaarloosbaar, onze steekproef is dus een goede schatting van de totale populatie.

8.1.2 Opleidingsniveau

De verdeling over de onderwijsniveaus in onze steekproef vergelijken met de verdeling in de Vlaamse bevolking, stelt ons voor een probleem. In 2001 werd een Algemene Socio-economische Enquête afgenomen. Deze gegevens zijn echter nog niet beschikbaar. We baseren ons op de gegevens van de voorloper, namelijk de Volkstelling van 1991. De voormalige Algemene Volks- en Woningtelling werd in het verleden om de 10 jaar georganiseerd in samenwerking met alle gemeenten van het Rijk en in deze Volkstellingen werd het opleidingsniveau bevraagd. Over een tijdspanne van 10 jaar kunnen we echter veronderstellen dat deze verdeling naar opleidingsniveau afwijkt van de realiteit. We proberen te corrigeren voor deze afwijking aan de hand van een correctiefactor gebaseerd op de differentiële sterfte bij deze leeftijdsgroep.

Tabel 4: Opleidingsniveau Volkstelling, gecorrigeerde gegevens en steekproef

onderwijsniveau	Volkstelling '91 (geboortjaar 1927)		Obv 31/12/'96 ³		Steekproef (significantie T-toets steekproef tov data '96)		Toegepaste Wegingsfactor	
	man	vrouw	man	vrouw	man	vrouw	Man	Vrouw
Hoogstens getuigschrift Lager Onderwijs	64.7 %	71.9 %	62.8 %	71.2 %	47.9 % (**)	54.0 % (**)	1.31	1.32
Lager Secundair Onderwijs	12.6 %	12.0 %	12.9 %	12.2 %	24.8 % (**)	26.3 % (**)	0.52	0.46
Hoger Secundair Onderwijs	14.6 %	11.2 %	15.6 %	11.4 %	17.8 % (ns)	15.4 % (**)	1	0.74
Hoger Onderwijs	8.1 %	4.9 %	8.7 %	4.8 %	9.1 % (ns)	4.4 % (ns)	1	1
totaal	100% (N= 27425)	100% (N= 29394)	100 % (N= 20503)	100 % (N= 25798)	100% (N= 660)	100 % (N= 796)		

³ Deze gegevens werden beschikbaar gesteld door Patrick Deboosere en Sylvie Gadeyne, Sociaal Demografen verbonden aan de Vakgroep Sociaal Onderzoek, Vrije Universiteit Brussel en zijn gebaseerd op de Nationale Databank Mortaliteit ('91-'96)

We zien in tabel 4 grote verschillen tussen het opleidingsniveau van de cohorte van 1927 in 1991 (gegevens Volkstelling) en de respondenten van het geboortjaar 1927 in onze steekproef (1e en 3e kolom). Het is mogelijk dat differentiële sterfte een rol speelt bij de ondervertegenwoordiging van de lager opgeleiden in onze steekproef. Mensen uit een lagere sociale klasse hebben namelijk een hogere mortaliteit dan mensen uit andere sociale klassen. Het onderwijsniveau is een goede indicator voor de sociale status en oefent een invloed uit op de levens- en voedingsgewoonten, en via dit kanaal op gezondheid en levensverwachting. Het maximaal verschil in levensverwachting naar onderwijsniveau bedraagt 5.3 jaar tussen de laagst en de hoogst opgeleide mannen. Bij vrouwen vindt men kleinere verschillen in levensverwachting naar onderwijsniveau. (Gadeyne 2000; Deboosere 2002). Rekening houdend met de differentiële sterfte en de migratie van de cohorte van 1927 berekenden Deboosere en Gadeyne gecorrigeerde cijfers voor 1996. Deze databank bestaat uit data van de Volkstelling die gekoppeld werd aan data uit het Rijksregister en is maar beschikbaar tot 1996. Dit betekent dat we geen gegevens hebben over de sterfte tussen 1996 en 2002. Hoewel de sterftcijfers vooral in de middelbare leeftijd gekleurd worden door sociale achtergrond en dat de sociale achtergrond minder een rol begint te spelen na 65, beslisten we de correctie te verdubbelen zodat we een benadering hebben van de verdeling naar onderwijsniveau voor 2002 .

Verder kan ook gewezen worden op een waarschijnlijke oververtegenwoordiging van de laagst opgeleiden in de Volkstelling die te wijten is aan de vraagstelling. Men vraagt immers naar het diploma dat men behaald heeft, terwijl men, strikt genomen, geen diploma kan behalen van bijvoorbeeld het lager secundair onderwijs. In onze vragenlijst wordt gevraagd naar de hoogste opleiding die men heeft afgerond.

We berekenen de wegingsfactoren op basis van de Volkstellingsgegevens waarop een correctiefactor werd toegepast voor de differentiële sterfte. Deze wegingsfactoren werden toegepast op de steekproef (zie in tabel 5 gewogen steekproef). Hoewel de afwijking tussen de bevolkingsgegevens en de steekproef statistisch significant is, is de wegingsfactor voor de laagstgeschoolden klein, 1,3. Er zullen zeker geen grote verschillen ontstaan tussen de gewogen en niet-gewogen gegevens.

Tabel 5: opleidingsniveau gedifferentieerde gegevens en gewogen steekproef

onderwijsniveau	Obv 31/12/'96		Gewogen steekproef Stap 1		Ongewogen N
	man	vrouw	man	vrouw	
Hoogstens getuigschrift Lager Onderwijs	62.8 %	71.2 %	61.1 %	71.6 %	742
Lager Secundair Onderwijs	12.9 %	12.2 %	12.6 %	12.3 %	376
Hoger Secundair Onderwijs	15.6 %	11.4 %	17.3%	11.5 %	241
Hoger Onderwijs	8.7 %	4.8 %	9.0 %	4.6 %	97
totaal	100 % (N= 20503)	100 % (N= 25798)	100 % (N= 679)	100 % (N=786)	1456

In tabel 5 vergelijken we de verdeling volgens onderwijsniveau bij de gecorrigeerde gegevens (op basis van de Volkstelling '91) en de gewogen steekproef (na weging op opleidingsniveau).

8.1.3 Provincie – regionale spreiding

Belangrijk voor de representativiteit is tevens de regionale spreiding. De standaard die we hanteren, is de verdeling van het aantal inwoners van het geboortjaar 1927 over de Vlaamse provincie in het jaar 2001 op basis van het Rijksregister.

Tabel 6: Verdeling van de populatie per provincie

provincie	Populatie geboortjaar 1927 (gegevens RR 1/1/2001)	Steekproef	Significantie T-toets
Antwerpen	27.9 %	26.1 %	ns
Limburg	11.3 %	9.0 %	**
Oost-Vlaanderen	22.8 %	28.2 %	**
West-Vlaanderen	20.7 %	20.4 %	ns
Vlaams-Brabant	17.3 %	16.2 %	ns
Totaal	100% (N=49 640)	100 % (N=1448)	

Significantie: ** $p < 0.01$ ns=niet significant

In tabel 6 zien we dat de verdeling van onze originele steekproef naar regionale spreiding slechts bij twee provincies significant afwijkt van de bevolkingsgegevens van het Rijksregister. Het gaat met name om de provincie Limburg die ondervertegenwoordigd is in onze steekproef en de provincie Oost-Vlaanderen die oververtegenwoordigd is in onze steekproef.

We bekijken in tabel 7 of de regionale spreiding nog steeds afwijkt na de weging volgens opleidingsniveau.

Tabel 7: regionale spreiding na weging voor opleidingsniveau

provincie	Populatie geboortejaar 1927 (gegevens RR 1/1/2001)	Steekproef (gewogen naar opleidings- niveau)	Signifi- cantie T-toets	Wegingsfactor	Gewogen steekproef (stap 2)	Ongewogen N
Antwerpen	27.9 %	24.7 %	**	1.13	28.5 %	378
Limburg	11.3 %	9.1 %	**	1.24	11.5 %	130
Oost- Vlaanderen	22.8 %	29.4 %	**	0.77	23.2 %	409
West- Vlaanderen	20.7 %	20.5 %	ns	1	20.8 %	296
Vlaams- Brabant	17.3 %	15.7 %	ns	1	16.0 %	235
Totaal	100.0% (N=49 640)	100.0 % (N= 1470)			100.0 % (N=1450)	1448

Significantie: ** $p < 0.01$ ns=niet significant

Uit tabel 7 blijkt dat na de weging volgens opleidingsniveau ook de provincie Antwerpen ondervertegenwoordigd is. We passen voor de provincies Antwerpen, Limburg en Oost-Vlaanderen een wegingsfactor toe. Voor de provincie Antwerpen bedraagt de wegingsfactor 1.13, voor de provincie Limburg 1.24 en voor de provincie Oost-Vlaanderen 0.77. In de laatste kolom van tabel 7 zien we de verdeling naar provincie na de weging volgens regionale spreiding. Ook hier gaat het om zeer kleine wegingsfactoren.

8.1.4 Tewerkstellingsgeschiedenis

Nadat we bekeken hebben hoe de verdeling van onze steekproef zich verhoudt ten opzichte van deze bevolkingsgroep, wat betreft geslacht, opleiding en regionale spreiding bekijken we nu de verdeling van onze steekproef wat betreft tewerkstellingsverleden. We baseren ons op de voorlopige gegevens van de Labour Force Survey van 1999.

Tabel 8: tewerkstellingsgeschiedenis gegevens LFS 1999 vergeleken met steekproef en steekproef gewogen volgens opleidingsniveau en tewerkstellingsverleden

	Ooit gewerkt		Nooit gewerkt		totaal
	man	vrouw	man	vrouw	
steekproef					
LFS 1999	99.4 %	60.4 %	0.6 %	39.6 %	50 557
geboortejaar 1927	(19 642)	(18 609)	(119)	(12 187)	
Steekproef	97.0 %	57.0 %	3.0%	43.0 %	1456
	(647)	(452)	(13)	(344)	
Significantie T-toets	**	ns	**	ns	
Gewogen steekproef (opl. + reg.spr.) stap 2	97.4 %	55.2 %	2.6 %	44.8 %	1445
	(653)	(429)	(13)	(349)	
Significantie T-toets	**	ns	**	ns	
Wegingsfactor	1.02	1	0.23	1	
Gewogen steekproef Stap 3	99.4 %	55.2 %	0.6 %	44.8 %	1447
	(666)	(429)	(3)	(349)	

Significantie: ** p<0.01 ns=niet significant

Uit tabel 8 kunnen we aflezen dat de verdeling van onze steekproef naar tewerkstellingsgeschiedenis van de mannelijke respondenten significant afwijkt van de mannelijke steekproef in de Labour Force Survey van 1999. Deze afwijking is te wijten aan de oververtegenwoordiging in onze steekproef van de kleine groep van mannen die nooit gewerkt hebben.

Bij de vrouwelijke respondenten wijkt de verdeling van onze steekproef naar tewerkstellingsgeschiedenis niet significant af van de verdeling in de steekproef van de vrouwelijke respondenten in de Labour Force Survey.

De gegevens van de Labour Force Survey zijn een schatting naar de Vlaamse bevolking.

Ook na de weging volgens opleidingsniveau en regionale spreiding blijft het onevenwicht bestaan bij de mannen. Bij de mannen die nooit gewerkt hebben passen we een wegingsfactor toe van 0.23, bij de mannen die wel gewerkt hebben passen we een, eigenlijk te verwaarlozen, wegingsfactor toe van 1.02.

8.1.5 Controle van de representativiteit na de drie wegingen

Het is mogelijk dat we door te wegen volgens opleidingsniveau, regionale spreiding en tewerkstellingsgeschiedenis, nieuwe afwijkingen tegenover de bevolkingsgroep gecreëerd hebben. Om dit na te gaan, controleren we nogmaals de spreiding over de verschillende opleidingsniveaus en de provincies.

Tabel 9: opleidingsniveau gecorrigeerde gegevens en gewogen steekproef (stap 3)

Onderwijsniveau	Obv 31/12/'96		Gewogen steekproef Stap 3 Significantie T-toets		Ongewogen N
	man	vrouw	man	vrouw	
Hoogstens getuigschrift Lager Onderwijs	62.8 %	71.2 %	60.9 % (ns)	71.2 % (ns)	742
Lager Secundair Onderwijs	12.9 %	12.2 %	12.9 % (ns)	12.6 % (ns)	376
Hoger Secundair Onderwijs	15.6 %	11.4 %	17.4 % (ns)	11.7 % (ns)	241
Hoger Onderwijs	8.7 %	4.8 %	8.9 % (ns)	4.4 % (ns)	97
totaal	100 % (N= 20503)	100 % (N= 25798)	100 % (N = 669)	100 % (N = 778)	1456

Significantie: ** p<0.01 ns=niet significant

Uit tabel 9 blijkt dat er, noch bij de mannen, noch bij de vrouwen, significante afwijkingen zijn tegenover de referentiegroep.

We bekijken in tabel 10 of we na de laatste weging nieuwe onevenwichten gecreeërd hebben wat betreft regionale spreiding.

Tabel 10: regionale spreiding gegevens RR en gewogen steekproef (stap 3)

provincie	Populatie geboortejaar 1927 (gegevens RR 1/1/2001)	Gewogen steekproef Stap 3 (Significantie T-toets)
Antwerpen	27.9 %	28.7 % (ns)
Limburg	11.3 %	11.6 % (ns)
Oost-Vlaanderen	22.8 %	23.2 % (ns)
West-Vlaanderen	20.7 %	20.6 % (ns)
Vlaams-Brabant	17.3 %	15.9 % (ns)
Totaal	100% (N=49 640)	100 % (N= 1439)

Significantie: ** p<0.01 ns=niet significant

Bij de spreiding naar provincies zijn er geen significante afwijkingen meer tegenover de gegevens van het Rijksregister.

Na deze wegingen op basis van de socio-demografische gegevens bekijken we de informatie die we verkregen via de contactbladen. We bekijken deze gegevens op basis van het ongewogen databestand en op basis van het databestand dat gewogen werd op basis van de socio-demografische variabelen.

8.2 Het type woning, de staat van de woning en de omgeving

Verskillende respons-onderzoeken wijzen uit dat lagere sociale strata minder participeren aan survey-onderzoek dan hogere sociale strata. Vaak stelt zich het probleem dat de onderzoekers wel gegevens hebben over de respondenten die wel participeren aan het onderzoek, maar niet over de respondenten die weigerden, aangezien bij deze groep geen enquête werd afgenomen. Om ons toch een beeld te kunnen vormen over de sociaal-economische kenmerken van de weigeraars, registreerden de enquêteurs een aantal gegevens over de woning en de omgeving van de woning, op een contactblad (zie bijlage 4). Deze gegevens geven onrechtstreeks een indicatie over de sociale achtergrond van zowel de participanten als de non-participanten.

Hierna rapporteren we het profiel van de weigeraars en respondenten aan de hand van de gegevens van deze contactbladen. Uit de analyses⁴ blijkt dat de non-respons beïnvloed wordt door het soort woning, de staat waarin de woning zich bevindt en de buurt. Personen die in een rijhuis wonen of in een halfopen bebouwing hebben minder kans te weigeren. Wat de staat van de woning betreft, hebben de respondenten die in een huis wonen dat goed onderhouden en verzorgd wordt een grotere kans te participeren aan het interview dan potentiële respondenten die in minder gunstige woonomstandigheden leven. Het overgrote deel van de 75-jarigen (80%) die benaderd werden, leeft volgens de enquêteurs in huizen die er goed verzorgd en onderhouden uitzien. Respondenten wiens woning er slechts matig onderhouden uitziet, hebben een hogere kans op weigering, niet-thuis meldingen, verhuismeldingen en dergelijke.

De gegevens in verband met de soort woning, staat van de woning en de buurt worden doorgaans verbonden met de sociaal economische positie van de respondent, omdat uit voorgaande onderzoeken blijkt dat respondenten uit lagere sociale strata vaker weigeren om mee te werken aan een onderzoek dan respondenten uit hogere sociale strata. Er wordt dan verondersteld dat hogere sociale strata een hogere kans hebben op open bebouwing en om in een goed onderhouden woning te wonen. We zouden dus een grotere kans op participatie moeten zien van respondenten die in een vrijstaand huis wonen. Onze analyses bevestigen dit beeld niet, er is vooral een grotere participatie van mensen die wonen in een rijhuis en in een halfopen bebouwing.

De hypothese dat de lagere sociale strata disproportioneel weigeren om mee te werken gaat dus niet op voor onze onderzoeksgroep. Dit zou er kunnen op wijzen dat bij deze specifieke groep respondenten, Vlaamse 75-jarigen,

⁴ Analyses uitgevoerd aan de hand van Lem (log-linear and event history analysis with missing data) Volledige analyses in bijlage 5.

andere factoren belangrijker zijn zoals het hebben van een partner (dit heeft misschien een invloed op het durven binnenlaten van de enquêteur), de mate waarin de respondent kampt met eenzaamheidsgevoelens en dergelijke. In dat licht is misschien ook de grotere kans op medewerking van respondenten uit de dorpskom te begrijpen. Gegevens over de woonsituatie en de eenzaamheidsgevoelens hebben we enkel van de respondenten die meewerkten aan het onderzoek, dus kunnen we de groep die meewerkte niet vergelijken met de groep die niet meewerkte wat betreft deze indicatoren. Omtrent deze indicatoren bestaan er op dit moment ook geen bevolkingsgegevens waarmee we kunnen vergelijken.

Uit de analyses van de gegevens op de contactbladen blijkt dat er wel degelijk bepaalde groepen respondenten zijn die meer kans hebben om niet in onze datafile vertegenwoordigd te zijn dan andere. De vraag is nu of deze verschillen ook leiden tot een vertekening van onze bevraagde onderzoekspopulatie tegenover onze volledige steekproef. De volgende stap die we kunnen ondernemen is de populatie uit onze steekproef die meegewerkt heeft, vergelijken met de volledige groep potentiële respondenten die werd gecontacteerd om te kijken of er significante afwijkingen bestaan tussen de effectieve respondenten en de potentiële respondenten. Uit de kruistabellen blijken er slechts drie cellen significant af te wijken⁵, maar deze cellen zijn zo klein dat het niet opportuun is om er een weging op toe te passen. Hoewel de non-respons beïnvloed wordt door de soort woning, de staat waarin de woning zich bevindt en de soort buurt leiden die verschillen niet tot significante verschillen tussen de vooropgestelde en gerealiseerde steekproef.

Bij de verdere analyses gebruiken we de data die werden gewogen op basis van de socio-demografische variabelen. Al de toegepaste wegingscoëfficiënten zijn zo klein dat men evenwel weinig verschillen tussen de gewogen en ongewogen data optekent.

⁵ Het gaat om de cel met de matig onderhouden, alleenstaande woning in een landelijke omgeving waarbij 26 van de gecontacteerde 40 personen meewerkten. Bij de cel met de slecht onderhouden, halfopen en gesloten bebouwing in het woongebied met overwegend eensgezinswoningen werkte geen enkel van de 12 gecontacteerde potentiële respondenten mee. En bij de slecht onderhouden, categorie overige woningtypes (boerderijen, weekendhuizen, rusthuizen en dergelijke) in een verstedelijkt gebied met overwegend winkels, horecazaken en kantoren werden er 2 potentiële respondenten gecontacteerd en werkte er één mee.

9 Bibliografie

- Bernheim, J. (1999). "How to get serious answers to the serious question: "How have you been?": Subjective Quality of Life (QOL) as an individual experiential emergent construct." Bioethics **13**(3/4): 272-287.
- Billiet, J., A. Carton, et al. (1990). Onbekend of onbemind? Een sociologisch onderzoek van Belgen tegenover migranten. Leuven, Katholieke Universiteit Leuven, Departement Sociologie.
- Carton, A. (1999). Selectie, training en evaluatie van interviewers binnen een interviewernetwerk. Leuven-Apeldoorn, Garant.
- de Jong Gierveld, J. (1999). "Eenzaamheid onder oudere mensen; een overzicht van het onderzoek." Geron. Tijdschrift voor sociale gerontologie. jaargang 1, nr.1: p.5-15.
- Deboosere, S. G. P. (2002). De ultieme ongelijkheid: sterfteverschillen bij Belgische mannen en vrouwen naar socio-economische karakteristieken en huishoudenstype. Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid: 57-101.
- Elchardus, M., Huyse, L. & Hooghe, M. (2000). Het maatschappelijk middenveld in Vlaanderen. Een onderzoek naar de sociale constructie van democratisch burgerschap. Brussel, VUBPress.
- Gadeyne, S. D., P. (2000). Socio-economische factoren in differentiële sterfte van vrouwen van 40-59 jaar in België. Brussel, VUB: 45 p.
- Kempen, G. I. J. M. (1992). "Het meten van de gezondheidstoestand van ouderen. Een toepassing van een Nederlandse versie van de MOS-schaal." Tijdschrift Gerontologische Geriatrie(23): 132-140.
- Neugarten, B. I., Havighurst, R.J., Tobin, S.S. (1961). "The measurement of life satisfaction." Journals of Gerontology **16**: 134-143.
- Reinecke, J. (1993). Explanations of social desirability and interviewer effects. In: Krebs, D. & P. Schmidt (eds.). *New directions in attitude measurement*. Berlin, Walter de Gruyter: 315-337.
- Schreurs, P. J. G., G. Van de Willige, et al. (1988). *De Utrechtse Coping Lijst: UCL*. Utrecht, Vakgroep Klinische Psychologie, Rijksuniversiteit Utrecht: 40.